

Folketellinger bidrar til å avsløre folkemord

Folketellingen i Sovjetunionen i 1937 avslørte et enormt tap av liv under den brutale kollektiviseringspolitikken og hungersnøden i Ukraina. Stalin forbød publisering av resultatene og henrettet sjefene for folketellingen. Folketellinger er også brukt til å skaffe informasjon om massakren i Srebrenica i Bosnia-Hercegovina i 1995. Siden er data fra folketellinger benyttet i flere rettssaker ved Krigsforbrytertribunalet for det tidligere Jugoslavia.

Ragnhild Rein Bore og
Helge Brunborg

Først på slutten av 1980-tallet ble Sovjetunionens arkiver åpnet og materialet fra folketellingen i 1937 gjort tilgjengelig for forskere. Flere historikere har blant annet brukt tellingsmaterialet i sin argumentasjon for at hungersnøden i Ukraina i 1932-33 var et politisk folkemord. Det finnes også flere andre eksempler på at folketellinger har vært nyttige hjelpemidler til å avsløre folkemord. Her ser vi spesielt på 1937-folketellingen i Sovjetunionen og på Srebrenicamassakren i Bosnia-Hercegovina i 1995.

Ulike beregningsmåter

Det finnes ulike metoder for å avsløre folkemord ved hjelp av folketellinger. Den ene måten er å sammenligne summariske tall fra folketellinger før og etter at konflikten, krigen eller folkemordet fant sted. Et eksempel på dette er folkemordet i Kambodsja i 1975-1979 da det styrende kommunistpartiet Røde Khmer, ledet av Pol Pot, organiserte massedrap på 1,7 millioner kambodsjanere de anså som ideologisk suspekter (Neupert & Prum 2006). Heuveline (1998) studerte dette folkemordet ved å sammenlikne data fra en folketelling før konflikten og et valgmanntall etter konflikten. McCaa (2003) sammenliknet folketellinger før og etter den meksikanske revolusjonen i 1910-1920 for å anslå antall menneskeliv som gikk tapt i forbindelse med konflikten. Det er også slike metoder som er brukt for å underbygge at hungersnøden i Ukraina i 1932-1933 var et folkemord.

Man trenger som regel en *befolkningsframskrivning* sammen med folketellingene for å beregne hvor stort folketallet ville ha vært dersom det ikke hadde vært noen massakre, krise eller konflikt. Det er for eksempel ikke nok å vise at folketallet var mindre etter enn før konflikten. Det normale er nemlig at befolkninger vokser, selv under de fleste væpnede konflikter, og man må derfor forsøke å beregne hva befolkningsveksten ville ha vært med «normal» dødelighet og fruktbarhet. Man må også ta hensyn til hvor mange som har flyttet fra og til et område, som flyktninger eller av andre grunner.

Den andre metoden er å bruke data om drepte og savnede under en voldelig konflikt sammen med tall fra en folketelling som ble gjort før konflikten begynte. Antall drepte er da i og for seg kjent, men folketellingen kan brukes til å kontrollere opplysningene om ofrene. Det beste er om individdata fra disse datakildene er tilgjengelig, det vil si at vi har opplysninger om navn, fødselsdato og bosted med mer. Da kan vi koble sammen folketellingen og listene over ofre for å finne ut hva som skjedde med de enkelte personene. Dette er en langt mer pålitelig metode enn å sammenlikne summariske tall, da

Ragnhild Rein Bore er historiker og arbeider som koordinator for historisk statistikk i Formidlingsavdelingen i Statistisk sentralbyrå (ragnhild.bore@ssb.no).

Helge Brunborg er sosialøkonom og demograf, og arbeider som seniorforsker i Seksjon for demografi og levekårsforskning i Statistisk sentralbyrå. Han var ansatt ved Krigsforbrytertribunalet for det tidligere Jugoslavia i Haag 1997-1998 og har siden vært tilknyttet dette som konsulent og ekspertvitne (helge.brunborg@ssb.no).

det er vanskeligere å forfalske individdata enn gruppedata.

Den individbaserte metoden er imidlertid mye mer krevende, da det må gjøres et omfattende arbeid for å koble datakildene og for å unngå feil. Spesielt viktig er det å luke ut dubletter, for å unngå at samme person regnes med som offer flere ganger på grunn av registreringsfeil, eller fordi det brukes ulike lister over savnede og drepte.

Et eksempel på bruk av denne metoden er konflikten i Bosnia-Hercegovina 1991-1995 da det tidligere Jugoslavia gikk i oppløsning, spesielt massakren på de muslimske mennene etter at byen Srebrenica falt i juli 1995. Litt om arbeidet med dette vil bli presentert nedenfor.

En bosnisk-muslimsk mann ser på gravsteinene på kirkegården for ofrene i Srebrenica-massakren i 1995. Foto: AP Photo/Scanpix

Statistikk som propaganda i Sovjetunionen

Under den 17. kongressen til Sovjetunionens kommunistiske parti i januar 1934, påsto Josef Stalin at den samlede befolkningen i sovjetstatene hadde økt fra 161 millioner i 1930 til 168 millioner ved utgangen av 1933. I en tale i desember 1935 uttalte han at arbeidernes levekår var blitt dramatisk forbedret, de fikk flere barn, og færre døde, og alt i alt var befolkningstilveksten på tre millioner årlig. Ifølge Stalin kunne man altså forvente en befolkning på nærmere 180 millioner da den andre sovjetiske folketellingen ble gjennomført 5.-6. januar 1937. I forkant av tellingen spådde avisene at resultatene av tellingen ville vise «sterk vekst», «storartede fremskritt» og «usedvanlige suksesser» for «Moderlandet» (Poliakov mfl. 1990).

Statistikk ble i stor grad brukt i propagandaøyemed. Men nøkkeltallene som triumferende ble publisert i avisene tidlig på 1930-tallet, var ofte så «bearbeidet» av sensuren at de neppe ville holdt mål ved nærmere saumfaring. For både politikere og statistikere var det viktig å holde resultatene av den kommende folketellingen skjult til det var klart hva resultatene viste, og hvordan de reflekterte Stalins politikk. Det var viktig å vise hvordan Sovjetunionen hadde overgått de kapitalistiske landene og satt enestående rekorder blant industrialiserte land (Merridale 1996).

Statistikerne fikk bøte med livet

Det var derfor med liten begeistring at Stalin i februar 1937 mottok beskjeden om at befolkningen ikke var større en 162 millioner. Det har imidlertid vært uenighet om hvor mange mennesker som ble telt i denne folketellingen. Arkivmaterialet viser at det var 162 millioner, men i litteraturen finnes det også referanser til et lavere tall, nemlig 156 millioner, blant annet i bestselgeren *The War of the World* (Ferguson 2006).

Statistikerne som hadde hovedansvaret for tellingen, Mikhail Kurman, Olimpy Kvitkin, Lazar Brand, Ivan Oblomov og Ivan Kraval, ble i løpet av noen måneder fengslet og senere henrettet, og fikk snart følge av alle sjefene for de

Propagandaplakat i bruk før 1937-tellingen
Kilde: Russian national library

regionale statistiske kontorene. Også statistikerne som tok over, ble senere arrestert og sendt i fangeleirer. 25. september ble 1937-folketellingen underkjent og hemmeligstemplet (Poliakov 1990). I avisen *Pravda* sto det at fiender av folket hadde gitt tellerne feil instruksjoner, noe som førte til grov undertelling, men at modige menn i sikkerhetsbyrået hadde ødelagt «ormebolet» i statistikkbyråene. Det er opplagt at 1937-tellingen hadde noen metodiske svakheter (enkelte spørsmålsstillinger, tidspunktet for tellingen og instruksjonene til tellerne var problematiske på noen områder), men det er enighet om at tellingen gir et riktig bilde av folketallet (Johnson 1992).

Svak befolkningsvekst

Den første «allsovjetiske» folketellingen fant sted i 1926, og viste at folketallet var på 147 millioner. Basert på 1926-tallene og data fra nettverket av lokale kontorer som registrerte fødsler, ekteskap og død (ZAGS), ble i 1936 befolkningen offisielt beregnet til å ha vært 166 millioner i 1933. En befolkning på 162 millioner i 1937 var derfor både lavere enn beregnet folketall fire år tidligere, og minst åtte millioner lavere enn det man kunne forvente basert på framskrivninger fra 1933-tallet. Ivan Kraval, direktør for det sentrale statistikkbyrået, hevdet at nesten alle innbyggerne i Sovjetunionen hadde blitt telt i 1937. Men den lave folkemengden gjorde at myndighetene etter hvert påsto at 6,5 millioner mennesker hadde blitt glemt i tellingen (Merridale 1996). Det ble derfor bestemt at det skulle gjennomføres en ny folketelling i 1939. Denne tellingen viste en befolkning på 171 millioner, men flere forskere mener at den med hensikt var lagt opp slik at den ville resultere i et oppblåst folketall.

Befolkningen i Sovjetunionen økte altså bare med drøye 10 prosent i tiårsperioden 1926-1936, en vekst som var langt lavere enn det man kunne forvente fra fødsels- og dødsratene de foregående årene (Johnson 1992).

Kraval hadde valgt å skjule svikten i befolkningsveksten på 1930-tallet, kanskje ut fra teorien om at budbringeren ofte er den første som blir drept (Mer-

Definisjon av folkemord

Konvensjonen om forhindring og avstraffelse av forbrytelsen folkemord ble vedtatt av FNs generalforsamling i desember 1948 og trådte i kraft i januar 1951. Så langt har 137 land ratifisert konvensjonen. I artikkel 2 i denne konvensjonen defineres folkemord som:

... en hvilken som helst av følgende handlinger som er begått i den hensikt å ødelegge helt, eller delvis, en nasjonal, etnisk, rase-messig eller religiøs gruppe som sådan:

- å drepe medlemmer av gruppen
- å forårsake alvorlig legemlig eller sjelelig skade på medlemmer av gruppen
- bevisst å la gruppen utsettes for levevilkår som tar sikte på å bevirke dens fysiske ødeleggelse helt eller delvis
- å påtvinge tiltak som tar sikte på å forhindre fødsler innenfor gruppen
- med makt å overføre barn fra gruppen til en annen gruppe

Denne definisjonen inngår også i *statuttene til krigsforbryterdomstolene* for det tidligere Jugoslavia (ICTY), for Rwanda (ICTR) og for den permanente straffedomstolen (ICC). Legg merke til vekten på *hensikten* («*intent*») med «... å ødelegge en gruppe helt eller delvis». Det er imidlertid *ikke lett å bevise* hva folks hensikter har vært. Paragrafen sier ikke noe om hvor mange eller *hvor stor andel av en gruppe* som må være drept (eller planlagt drept) for at det skal kvalifisere for en folkemordsdom, men det antas vanligvis at det må være et betydelig antall eller andel av befolkningen (se dommen mot R. Krstić, <http://www.worldlii.org/int/cases/ICTY/2004/7.html#IIA>).

I en rettsak er *kravet til pålitelig dokumentasjon* av antall drepte og hvem som hadde ansvaret, vesentlig større enn i historisk, demografisk og annen litteratur om folkemord. Dette gjør at tall for ofre for folkemord eller andre krigsforbrytelser som presenteres som bevis i en rettsak, kan være langt lavere enn tall som verserer i det offentlige rom.

ridale 1996). Da han sendte en foreløpig rapport fra 1937-tellingen til Stalin og Molotov 11. februar, la han skylden for det lave tallet på de lokale ZAGS-kontorene, og vektla i stedet at befolkningsveksten på 1 prosent årlig siden 1926 var langt høyere enn i mange industrialiserte land, og at særlig veksten i byene hadde vært enorm (Kraval 1937). Fra 1932 hadde riktignok Kraval sendt rapporter til Stalin hvor det ble antydning av et beskjedent fall i fødselsraten og i Ukrainas, men han ignorerte årsakene til nedgangen og undervurderte grovt omfanget (Merridale 1996). Flere områder i Sovjetunionen, særlig Ukraina, ble nemlig svært hardt rammet av Stalins kollektiviseringspolitikk på 1920- og 1930-tallet.

Hungerskatastrofe i Ukraina

Kollektiviseringspolitikken ble hovedsakelig gjennomført i perioden 1928-1933. Den gikk ut på å konsolidere landbruket i store statlige fellesvirksomheter for å frigjøre arbeidskraft til industrien. Planene var spesielt rettet mot Ukraina, Sovjetunionens viktigste jordbruksområde, der småbøndene hardnakket nektet å innordne seg. Stalin ønsket å eksportere korn for å kunne importere industrivarer, som var viktige for hans femårsplaner.

I 1928 begynte myndighetene å rekvirere korn, med den følge at bøndene produserte mindre: De slaktet husdyr og satte åkre i brann i protest mot tvangskollektiviseringen. I 1932-33 økte Stalin drastisk den kornkvoten småbøndene var pliktige til å gi til staten, samtidig som det hadde vært en dårlig avling i 1931 på grunn av tørke. Resultatet ble en massiv hungerskatastrofe, kalt «holodomor» (sultedøden), som ble tiet i hjel i Sovjetunionen, men også i Vesten, med noen få unntak. I 2007 markerte det uavhengige Ukraina hungerskatastrofen med en stor utstilling, «Ukraine Remembers! Holodomor 1932-1933 – Genocide of the Ukrainian nation».

De fleste historikere og demografer er enige om at hungersnøden i Ukraina i 1932-33 var skapt av Stalins politikk og ikke av «naturlige» årsaker som tørke, men forskerne har fremdeles problemer med å bli enige om en metode for å beregne omfanget av denne demografiske katastrofen. Tallene varierer mellom et befolkningsstap, inkludert dødsfall og fødselsnedgang på grunn av sult og sykdom, på 5 og 11 millioner.

Tall og tabeller fra ZAGS-kontorene viser en overdødelighet i 1933 på over 1,3 millioner i Sovjetunionen, hovedsakelig i Ukraina. Men disse kildene er svært ufullstendige i år med hungersnød. Selv i gode tider hadde personalet problemer med å opprettholde nøyaktige registre. På landsbygda var det mange som ønsket å ha minst mulig å gjøre med statens tjenestemenn. Mange dødsfall ble ikke registrert, ofte fordi man var redd for at land skulle bli overført til andre bønder. I kaoset som fulgte kollektiviseringen, forfølgelsen av kulakkene (uavhengige bønder som brukte innleid arbeidskraft)

Statistiksjeften Ivan Kraval ble likvidert etter at folketellingen i 1937 viste et langt lavere befolkningstall enn det Stalin hadde forventet.

Stalins kollektiviseringspolitikk fikk katastrofale følger, og flere millioner mennesker døde som følge av hungersnøden i 1932-1933. Foto: Topham Picturepoint/Scanpix

Stalin og statsminister Vyacheslav Molotov (t.h.) under en konferanse om kollektivisering i 1935. Molotov hadde hovedansvaret for oppfølgingen av Stalins kollektiviseringspolitikk, og ledet personlig arbeidet med å beslaglegge korn fra ukrainske bønder under hungersnøden i 1933. Foto: Scanpix

og hungersnøden, ga mange av ZAGS-kontorene helt opp å føre registre (Merriam 1996).

I tillegg til en underregistrering på over 1 million dødsfall, ble det i 1933 registrert 3 millioner flere dødsfall i Sovjetunionen enn gjennomsnittet for årene 1937-1931. Det var også en sterk nedgang i antall fødsler i 1933 og 1934. Mange forskere har endt opp med å anslå et direkte befolkningstap i Ukraina på 2,5-3 millioner som følge av hungersnøden, i tillegg til et like stort indirekte tap i form av lavere fødselstall (Wheatcroft 1990). Det har også vært publisert beregninger med 11 millioner døde, men dette var hovedsakelig for de sovjetiske arkivene ble tilgjengelige for forskere.

Avslører 1937-tellingen et folkemord?

Det har vært diskutert hvorvidt hungersnøden i Ukraina kan kalles et folkemord, og i hvilken grad dataene fra 1937-tellingen underbygger dette. Argumentet er at Stalin bevisst gikk inn for å skape hungersnød for å bli kvitt den brysomme motstanden blant de nasjonalistiske bøndene i Ukraina. Myndighetene i Ukraina og 26 andre land har anerkjent hungerskatastrofen i 1933 som et folkemord, og ukrainske myndigheter har forsøkt å få vedtatt en lov der det blir gjort ulovlig å benekte at *holodomor* var et folkemord (avisen *Korrespondent* 1. desember 2007).

Arkivmaterialet fra 1937-tellingen viser at det var en befolkningsnedgang på 10 prosent eller mer mellom 1926 og 1937 i fem av de åtte regionene i Ukraina som data er tilgjengelige for (Johnson 1992). Den registrerte dødeligheten i Ukraina var i 1933 flere steder mer enn tre ganger så stor som i de foregående årene. Ingen andre regioner i Sovjetunionen hadde like stor dødelighet, med unntak av én region i nedre Volga-området. Samtidig viser tallene at det var mange andre områder i Sovjetunionen som hadde svært høy dødelighet dette året, og at hungersnøden var vidtgående og rammet ikke bare ukrainere (Wheatcroft 1990). Også 1937-tellingen viser at det fantes områder (Saratov-distriktet, Kazhakstan, Volga German ASSR) der befolkningsnedgangen mellom 1926 og 1937 prosentvis hadde vært større enn i Ukraina (Johnson 1992).

Likevel er de fleste historikere i dag enige om at hungerskatastrofen i all hovedsak var politisk skapt, og at kollektiviseringspolitikken ble gjennomført svært brutalt i Ukraina. 1937-tellingen og tilhørende arkivmateriale som er blitt frigitt, underbygger at det fant sted en demografisk katastrofe i Ukraina, men sier ikke så mye om Stalins intensjoner, hvorvidt han bevisst ønsket å utrydde det ukrainske folket, eller om hungersnøden «bare» skyldes dårlig økonomisk politikk.

Bosnia-Hercegovina: massakren i Srebrenica

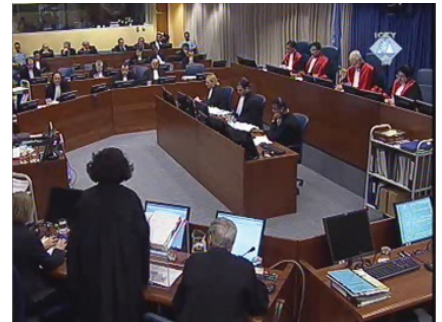
På tampen av konflikten omkring oppløsningen av det tidligere Jugoslavia 1991-1995 ble byen Srebrenica øst i Bosnia-Hercegovina utsatt for det som er blitt kalt den verste massakren i Europa siden annen verdenskrig (Rohde 1997). Srebrenica var en isolert enklave omgitt av den bosnisk-serbiske hæren, men erklært som et trygt område av FNs sikkerhetsråd og beskyttet av en liten militær FN-styrke på om lag 150 nederlendere. I begynnelsen av juli 1995 ble disse presset bort. Flere tusen menn begynte å gå til fots gjennom skogen for å komme til vennligsinnet territorium (Tuzla), men ble tatt til fange eller beskyttet underveis, og mange døde. Resten av de som oppholdt seg i Srebrenica, av i alt 30-40 000, ble truet til å gå til nabobyen Potočari. Der ble mennene skilt fra sine familier, kjørt bort i busser, henrettet og begravd i massegraver.

I 1993 opprettet FNs sikkerhetsråd Krigsforbrytertribunalet for det tidligere Jugoslavia (ICTY), som ble etablert i Haag i Nederland. Domstolen begynte etter hvert å etterforske og ta ut tiltale mot personer som var mistenkt for å ha utført eller vært ansvarlig for krigsforbrytelser, inkludert folkemord.

Den første rettssaken som gjaldt massakren i Srebrenica var mot general Radislav Krstić, som ble arrestert og stilt for retten i Haag i desember 1998. I denne rettssaken var det viktig å presentere pålitelige tall for hvor mange som ble drept i forbindelse med Srebrenicas fall (Brunborg, Lyngstad & Urdal 2003).

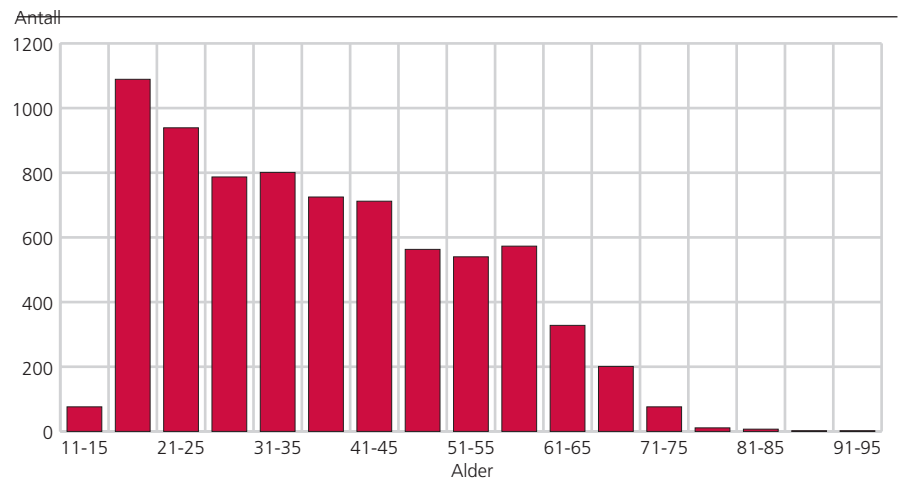
Finkjemming av lister

Utgangspunktet for beregningen av antall drepte i Srebrenica var lister over savnede og drepte personer som ofrenes familier hadde meldt til Den internasjonale Røde Kors-komiteen (ICRC) og den amerikanske Physicians for Human Rights (PHR). De fleste ble meldt savnet i juli-august 1995. Disse listene ble finkjemmet og nøye kontrollert, særlig for å unngå at samme person var med flere ganger.

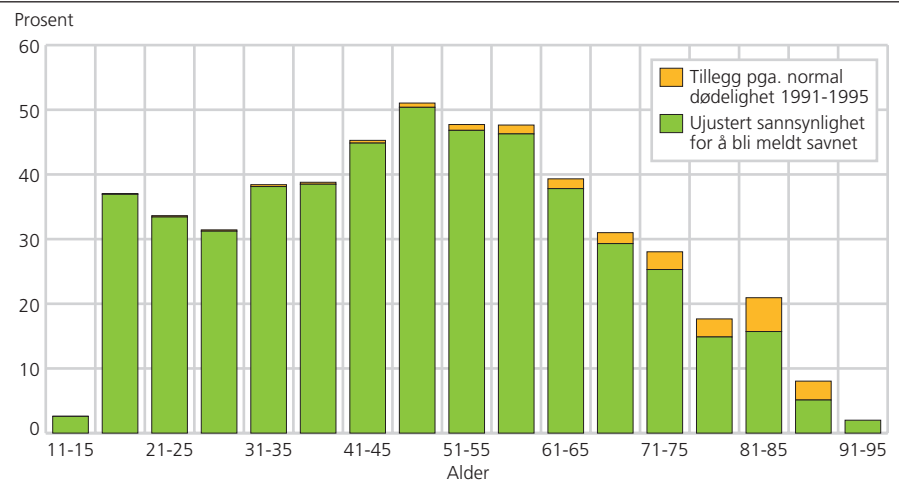
Fra rettsaker ved International criminal tribunal for the former Yugoslavia (ICTY) i november 2006 og mai 2007. Foto: ICTY

Figur 1. Antall Srebrenica-relaterte savnede og drepte menn, etter alder per 31. 12.1995

Kilde: Brunborg, Lyngstad & Urdal 2003.

Figur 2. Sannsynlighet for å bli meldt savnet i 1995 for muslimske menn som ble registrert i folketellingen i Srebrenica i 1991. Prosent

Kilde: Brunborg, Lyngstad & Urdal 2003.

Det ble også undersøkt om sted og tid de sist ble sett i live, var sammenfallende med Srebrenicas fall den 11. juli 1995. Videre ble det lett i valgmanntallene opptatt i 1997 og 1998, det vil si etter fredsavtalen i Dayton i november 1995, etter personer som var meldt savnet. I så fall ville det være feil eller juks knyttet til en eller begge lister, siden døde personer ikke kan registrere seg for å stemme. Ni savnede personer ble funnet i valgmanntallet, og ble derfor fjernet fra den endelige listen over savnede fra Srebrenica. Trolig er disse heller eksempler på at noen har misbrukt de savnede personenes identitet for å skaffe seg stemmerett, enn at de savnede har overlevd.

Bruk av folketellingsdata fra 1991

Det ble avholdt folketelling i hele det tidligere Jugoslavia 31. mars 1991. Denne viser hvor stor befolkningen var, og hvor folk bodde kort tid før konflikten brøt ut for fullt. Individdata fra en folketelling gir også tilgang til en rekke opplysninger om dem som ble telt, som navn, bosted, fødselsdato og fødested,

foreldrenes navn, hvem de bodde sammen med, religion og utdanning. Data for 1991-tellingen ble hyppig brukt i Srebrenica-prosjektet, og på flere måter:

For det første ble individdataene brukt til å kontrollere om opplysningene i listene over savnede personer var riktige, spesielt der det var tvil. For eksempel var det ofte opplysninger om to personer som var nesten identiske, kanskje bare med litt avvik i fødselsdato og staving av navnet. Det var da viktig å finne ut om dette virkelig gjaldt to forskjellige personer, eller om opplysningen representerte én og samme person, men samlet inn på litt unøyaktig måte. Det er ikke uvanlig i en krigssituasjon at slektninger ikke har nøyaktige opplysninger for hånden. Dessuten skjer det ofte skrivefeil og andre feil.

For det andre kunne opplysninger som ble innhentet i folketellingen, men som ikke fantes på listene over savnede, brukes til å utvide informasjonen om hver enkelt savnet person. Eksempler på dette er religion og bosted før konflikten begynte. Det ble dermed mulig å beregne blant annet hvor stor andel av befolkningen som var bosatt i Srebrenica i 1991, som ble meldt savnet i 1995, og derfor trolig var drept.

En tredjedel av muslimske menn savnet eller drept

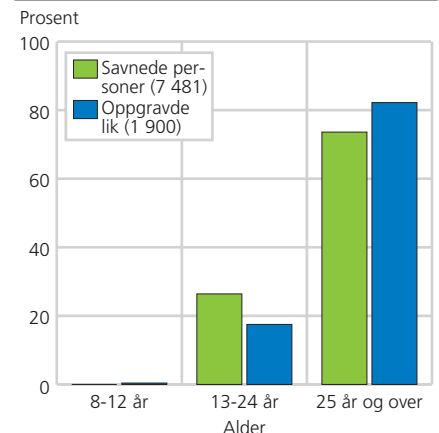
Resultatet av denne analysen var for det første at 7 475 personer var meldt savnet eller drept (tabell 1 og figur 1). En liste over alle disse, med navn, kjønn, fødselsdato, fars navn, dato og sted for forsvinning, og datakilde, ble lagt fram for retten. De aller fleste av dem var menn – bare 48 var kvinner. For det andre ble det funnet at nesten alle de savnede og drepte var muslimer. Gjennomsnittlig var om lag en tredjedel av alle muslimske menn som bodde i Srebrenica i 1991, meldt savnet eller drept, som vist i figur 2. I aldersgruppen 50-54 år var dette tilfelle for over halvparten.

Et viktig spørsmål er om de savnede personene faktisk er døde. Det er mange indikasjoner på dette, blant annet at det er funnet svært få personer som er meldt savnet, og som siden har vist seg å ha overlevd. En annen indikasjon er alderen ved dødstidspunktet til de likene som er gravd opp fra massegraver, anslått ved inspeksjon av knoklene. Aldersfordelingen blant disse og blant de savnede personene er svært like (figur 3).

Da denne sammenlikningen ble laget i 2000, var det funnet om lag 1 900 lik i massegraver, men bare rundt 70 av dem var identifisert. Siden da er det funnet flere massegraver, gravd opp flere lik og identifisert mange personer ved hjelp av DNA-analyse i et prosjekt administrert av International Commission for Missing Persons. Per 4. oktober 2007 var det funnet og identifisert nesten 4 300 lik. Om lag 90 prosent av disse navnene er også med på listen av savnede og drepte personer fra Srebrenica. I tillegg er det funnet og identifisert noen hundre personer som ikke står på denne listen. Antall Srebrenica-relaterte savnede og drepte er dermed kommet opp i 7 826, hvorav omtrent halvparten er funnet døde og identifisert (Tabeau & Hetland 2008).

I flere rettssaker ved Det internasjonale krigsforbryttertribunalet for det tidligere Jugoslavia (ICTY) har dommerne lagt stor vekt på disse opplysningene. I den første saken der de ble lagt fram, ble den tiltalte, general Radislav Krstić, dømt til 46 års fengsel for folkemord og andre alvorlige brudd på internasjonal humanitærrett. Dommen ble senere, etter anke, redusert til 35 år. I følge dommen i ankesaken ble han ikke funnet direkte skyldig i folke-

Figur 3. Aldersfordeling til Srebrenica-relaterte savnede personer og lik funnet i massegraver per 1999. Prosent

Kilde: Brunborg, Lyngstad & Urdal 2003.

Bruken av *befolkningsstatistikk og demografi* ved Det internasjonale krigsforbryttertribunalet for det tidligere Jugoslavia (ICTY) har medført en økende interesse for spørsmål knyttet til *metoder for innsamling og analyse av data om ofrene* i væpnede konflikter. International Union for the Scientific Study of Population har nedsatt en egen gruppe for dette, se <http://www.iussp.org/Activities/arm-conf-index.php>. Det er videre avholdt seminarer og utgitt bøker om dette temaet, se for eksempel Brunborg, Tabeau & Urdal (2006). Statistiske metoder er også hyppig brukt for å *dokumentere menneskerettsbrudd*, blant annet for *forsoningskommisjoner* i Latin-Amerika og Sør-Afrika, se Ball, Spierer & Spierer (2000).

Referanser

Ball, P., H.F. Spierer & L. Spierer (red.) (2000): *Making the case: Investigating Large Scale Human Rights Violation Using Information Systems and Data Analysis*, American Association for the Advancement of Science, Washington D.C.

Brunborg, H., T.H. Lyngstad & H. Urdal (2003): «Accounting for genocide: How many were killed in Srebrenica?», *European Journal of Population* 19(3): 229-248.

Brunborg, H., E. Tabeau & H. Urdal (red.) (2006): *The Demography of Armed Conflict*, International Studies in Population, Vol. 5, Springer, Dordrecht.

Ferguson, N. (2006): *The war of the world: Twentieth-Century Conflict and the Descent of the West*, Penguin: Reprint edition 2007.

Heuveline, J. H. (1998): «Between one and three million: Towards the demographic reconstruction of a decade of Cambodian history (1970-79)», *Population Studies* 52: 49-65.

ICTY Statute – Statute of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY), 1993, American Society of International Law, 1993, *International Legal Materials* 32: 1192-1201 («ICTY Statute»).

Johnson, R.E. (1992): «A Half-Century of Silence. The 1937 Census», *Introduction, Russian Studies in History* 31(1): 3-8.

Kraval, I.A. (1937): «Rapport fra I.A. Kraval, direktør for USSR Gosplan sentraladministrasjon for økonomisk bokføring, til J.V. Stalin, sekretær i kommunistpartiet og V.M. Molotov, formann i rådsforsamlingen av folkets kommisærer, om de foreløpige resultatene av den allsovjetske folketellingen i 1937», datert 11. februar 1937. Hentet fra www.korolevperevodny.no/korolev/, oversatt av F. King.

McCaa, R. (2003): «Missing Millions: The Demographic Costs of the Mexican Revolution», *Mexican Studies/Estudios Mexicanos* 19(2): 367-400.

Merridale, C. (1996): «The 1937 census and the limits of stalinist rule», *The Historical Journal* 39(1): 225-240.

Neupert, R.F. & V. Prum (2005): «Cambodia: Reconstructing the Demographic Stab of the Past and Forecasting the Demographic Scar of the Future», *European Journal of Population* 21 (2/3): 217-246.

Poliakov, I.A., V.B. Shiromskaia & I.N. Kiselev (1990): «A Half-Century of Silence. The 1937 Census», Part 1, *Sotsiologicheskije issledovaniia*, 1991, nr. 6 og 7, Institute of Sociology, USSR Academy of Sciences. Oversatt til engelsk og republisert i *Russian Studies in History* 31(1): 10-39.

Rohde, D. (1997): *End Game. The Betrayal and Fall of Srebrenica: Europe's Worst Massacre Since World War II*, New York: Farrar, Straus and Giroux.

Seltzer, W. & M. Anderson (2000): After Pearl Harbor: The Proper Role of Population Data Systems in Time of War. Paper presented at the Annual Meeting of the Population Association of America, Los Angeles. Tabeau, E. & A. Hetland (2008): «Srebrenica missing: the 2007 progress report on the DNA-based identification by ICMP», Demographic Unit, Office of the Prosecutor, ICTY, 11 January 2008.

Wheatcroft, S.G. (1990): «More light on the scale of repression and excess mortality in the Soviet Union in the 1930s», *Soviet Studies* 42(2): 355-367.

mord, men for å ha hjulpet og oppmuntret til folkemord (*aiding and abetting genocide*). I dommen vises det blant annet til aldersfordelingen i 1937. Denne og andre dommer refererer ikke direkte til folketellingen i 1991, men bruk av denne var av avgjørende betydning for å komme fram til pålitelige anslag over antall drepte og savnede.

Dette materialet er også blitt presentert av aktoratet i andre rettssaker, blant annet mot oberst Vidoje Blagojević. Han ble først dømt til 18 års fengsel, men etter anke ble dommen redusert til 15 år. I januar 2008 ble han overført til Norge for å sone den resterende del av dommen. Videre er disse dataene brukt i saken mot Slobodan Milošević, som døde før saken var ferdig, og mot sju militære og politifolk (Popović med flere), en sak som fortsatt pågår. Liknende data om krigsforbrytelser andre steder i Bosnia er lagt fram for retten i seks andre rettssaker.

Uavhengig statistikk som sannhetsvitne

Historien om folketellingen i Sovjetunionen i 1937 og dens skjebne vitner om at statistikk kan bidra til å avsløre demografiske katastrofer som folkemord. Dette minner oss om viktigheten av å ha uavhengige statistikkprodusenter, særlig når statistikken ikke reflekterer myndighetens politikk på en positiv måte. Erfaringene fra Krigsforbryterdomstolen i Haag er et sterkt eksempel på hvordan folketellingsdata er med på å stadfeste at et folkemord har funnet har sted. Slike statistiske opplysninger sier imidlertid ikke noe om hvem som sto bak, hvem som gjennomførte drapene, og heller ikke hva som var motivene for dem, men de spiller likevel en viktig rolle i å fastslå omfanget av ugjerningen.

På den annen side bør vi være oppmerksomme på at folketellingsdata også har vært brukt som grunnlag for identifisering av utsatte grupper i konflikt-situasjoner, blant annet i USA under annen verdenskrig (Seltzer & Anderson 2000).

Det er viktig at det finnes noenlunde sikre tall for folkemord og andre katastrofer, blant annet av hensyn til forsoningsprosessen etter at en krig eller en konflikt er over, og de stridende parter skal forsøke å leve fredelig sammen igjen. Det er for eksempel allmenn enighet om at seks millioner jøder ble utryddet under annen verdenskrig. I rettssaker mot dem som holdes ansvarlige, er det viktig å ha pålitelige tall for antall drepte. Tallene for Srebrenica har spilt en viktig rolle i en rekke rettssaker mot offiserer som er stilt for retten ved Krigsforbrytertribunalet for det tidligere Jugoslavia i Haag. Kravene til nøyaktighet er da spesielt strenge.